

Wojciech Fijałkowski

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami - spadkobierca i kontynuator działalności TOnZP

Ochrona Zabytków 47/1 (184), 45-48

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TOWARZYSTWO OPIEKI NAD ZABYTKAMI — SPADKOBIERCA I KONTYNUATOR DZIAŁALNOŚCI TOnZP*

W 1906 r. z inicjatywy grona miłośników „starożytności krajowych” powołane zostało do życia Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości, noszące początkowo nazwę Towarzystwo Opieki nad Pamiątkami Historycznymi i Zabytkami Sztuki i Kultury Polskiej. Na swym pierwszym zebraniu organizacyjnym, odbytym w siedzibie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie, Towarzystwo wybrało Zarząd, na czele którego stanął ordynat hr. Adam Krasiński, twórca gmachu Biblioteki i Muzeum Krasińskich w Warszawie. Wiceprezesami TOnZP zostali Zygmunt Gloger, niestrudzony badacz staropolszczyzny i pierwszy prezes Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, oraz Erazm Majewski, wybitny polski archeolog i jeden z prekursorów polskiego muzealnictwa. Na członków zarządu wybrano trzech architektów: Józefa Dziekońskiego, Władysława Marconiego i Jarosława Wojciechowskiego, trzech artystów plastyków: Piusa Welońskiego — rzeźbiarza, Kazimierza Broniewskiego — malarza i Antoniego Strzałeckiego — malarza-konserwatora oraz trzech historyków: Tadeusza Korzona, Aleksandra Kraushara i Franciszka Pułaskiego. W skład Zarządu weszli także: prawnik — Włodzimierz Powichrowski, bankier — Andrzej Rotwand i prałat — ks. Adolf Jełowicki, późniejszy biskup lubelski. Ster Towarzystwa oddany został zatem w ręce ludzi cieszących się dużym autorytetem społecznym i zawodowym, a przy tym niezwykle zaangażowanych w sprawę ratowania naszego dziedzictwa kulturalnego. Wobec braku na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim jakiegokolwiek urzędowej służby konserwatorskiej, TOnZP odgrywało aż do 1918 r. rolę narodowego organu konserwatorskiego.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, Towarzystwo dostarczyło tworzącej się wówczas państwowej służbie konserwatorskiej i muzealnej wielu specjalistów spośród znanych historyków, historyków sztuki, architektów i konserwatorów zabytków. Co więcej, TOnZP oddało krajowi nieocenione usługi nie tylko w dziedzinie ochrony zabytków, lecz także w formowaniu życia kulturalnego, początkowo je organizując, a potem współkształtując. Towarzystwo działało nieprzerwanie aż do końca II wojny, w tym w latach okupacji w sposób konspiracyjny, zaś jego ostatni prezes Marian Lalewicz odegrał wielką rolę w ratowaniu Zamku Królewskiego w Warszawie, o czym, niestety, łatwo zapomniano¹.

Idea społecznej ochrony zabytków, tak konsekwentnie głoszona i realizowana przez działaczy TOnZP, znalazła swój wyraz w odpowiednim zapisie *Ustawy o ochronie dóbr kultury i muzeach* z 1962 r., otwierając w pewien sposób drogę do powstania w 1974 r. Towarzystwa Opieki nad Zabytkami. Z punktu widzenia czysto formalnego fakt ten stanowił powołanie nowego stowarzyszenia, z punktu natomiast historycznego i merytorycznego — reaktywowanie pod nieco zmienioną nazwą dawnego TOnZP. Tak też traktując sprawę, już w pierwszym statucie określono cele i zadania Towarzystwa w sposób zbliżony z tymi, jakie przyjęte zostały w ustawie TOnZP z 1906 r. W znowelizowanym zaś przez V Walne Zebranie Delegatów TOnZ w 1992 r. statucie wyraźnie podkreślono, że *Towarzystwo jest kontynuatorem tradycji i dorobku TOnZP*. O reaktywowanie TOnZP zabiegało przez lata tak Stowarzyszenie Architektów Polskich, jak i Stowarzyszenie Historyków Sztuki, a sfinalizowanie sprawy stało się możliwe dzięki nieustępliwości i wysokiemu autorytetowi grupy członków założycieli oraz zaangażowaniu się w odrodzenie Towarzystwa nowo powołanego kierownictwa resortu kultury i sztuki². Skład pierwszego ZG TOnZ wyłoniono na posiedzeniu w Królewskich Łazienkach tworzyli: Wiktor Zin (przewodniczący), Jerzy Waldorff i Alfred Majewski (wiceprzewodniczący), Jacek Cydzik (sekretarz generalny) i Andrzej Michałowski (skarbnik) oraz jako członkowie prezydium: Jan Białostocki, Jerzy Kowalczyk, Marek Kwiatkowski, Edmund Mieroszewicz, Ryszard Stanisławski i Witold Straus. Na czele komisji rewizyjnej stanęli wówczas: Janusz Durko, Stanisław Miedza-Tomaszewski i Michał Dessoulavy.

Za podstawowy cel swej statutowej działalności Towarzystwo Opieki nad Zabytkami przyjęło — tak jak przed laty TOnZP — szerzenie wśród społeczeństwa polskiego zamiłowania do zabytków i ich poszanowania jako pomników kultury narodowej, pobudzanie inicjatyw społecznych w kierunku opieki nad zabytkami oraz podejmowanie i realizowanie przedsięwzięć zmierzających do ich ochrony. Dla realizacji tych celów utworzona została odpowiednia struktura organizacyjna Towarzystwa, zgodnie z którą powołano w ciągu minionego 20-lecia 24 oddziały, 6 komitetów i 2 komisje. Najwcześniej powstały i rozpoczęły ożywioną działalność oddział w Warszawie i Społeczny Komitet Opieki nad Starymi Powązkami³.

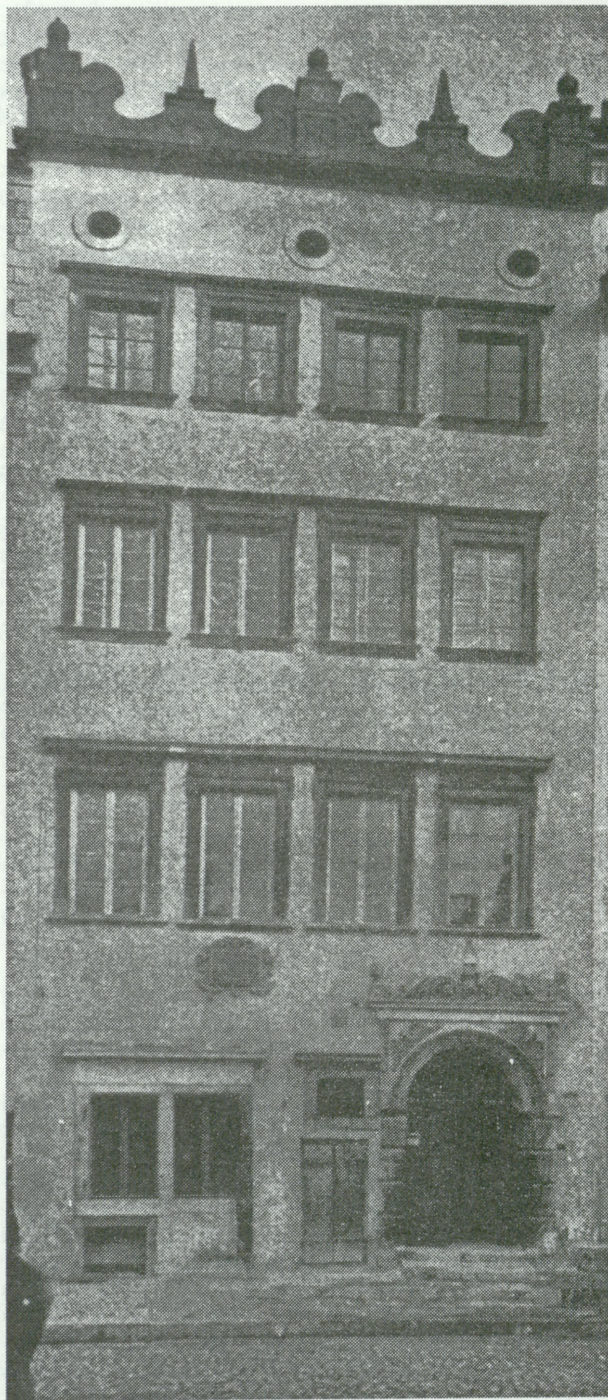
* Niniejszy komunikat jest zmodyfikowaną wersją referatu przygotowanego na jubileuszowe posiedzenie TOnZ z okazji XX-lecia jego istnienia.

1. Olbrzymi dorobek TOnZP przedstawiony został z okazji 70 rocznicy jego powstania przez grono dawnych członków i przedstawicieli młodszego pokolenia historyków sztuki w publikacji Ośrodka Dokumentacji Zabytków wydanej pod red. R. Brykowskiego: *Ocalić przeszłość dla przyszłości. Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości 1906-1944*, „Biblioteka Muzealnictwa i O-

chrony Zabytków” seria B, t. LXXV, Warszawa 1985.

2. Szczególną aktywność w tym względzie wykazało Grono Konserwatorów działające przy Oddziale Warszawskim SHS, z jego przewodniczącym J. Kowalczykiem na czele, jak też ówczesny Generalny Konserwator Zabytków A. Majewski i jego zastępca J. Cydzik.

3. Komitet kierowany od początku przez J. Waldorffa przekształcił się po latach w samodzielną organizację, wychodząc ze struktury TOnZ w 1989 r.

1. Kamienica Baryczków na Starym Mieście w Warszawie — dawna siedziba TOnZP. Fot. z 1930 r.
 1. The Baryczka family house in the Old Town in Warsaw — a former seat of the Society for the Protection of Monuments of the Past. Photograph from 1930

Stopniowo organizowały się i podejmowały prace inne oddziały oraz komitety i komisje, w tym m.in. Społeczny Komitet Opieki nad Cmentarzami i Zabytkami Kultury Żydowskiej w Polsce oraz Społeczna Komisja Opieki nad Zabytkami Sztuki Cerkiewnej. Większość Oddziałów TOnZ, w tym zwłaszcza

w Brzegu, Bytomiu i Poznaniu, przejawia od początku swego istnienia wielostronną, aktywną działalność, dyktowaną lokalną specyfiką i miejscowymi potrzebami. Niestety ostatnie lata przyniosły także niepokojące fakty nie tylko zamierania inicjatyw, lecz wręcz zanikania niektórych oddziałów utworzonych w tak ważnych ośrodkach zabytkowych, jak Kraków, Kielce, Lublin, Rzeszów i Tarnów. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy jest zła kondycja finansowa Towarzystwa od czasu, gdy uchwałą Rady Ministrów z 1991 r. zniesione zostały wszelkie dotacje podmiotowe dla stowarzyszeń i organizacji społecznych. Dlatego też pewnym optymizmem napawa fakt ożywienia aktywności oddziału TOnZ w Płocku, zapowiedź wznowienia działalności przez oddziały w Chełmie i Przemyślu oraz powstania nowych oddziałów w Kartuzach i Czerniechowie, w którym już od 1908 r. istniało koło TOnZP powołane dla sprawowania opieki nad ruinami dawnego zamku Książąt Mazowieckich, stanowiącego wówczas własność Towarzystwa. Znaczną aktywność rozwijają także od paru lat Społeczne Komitety Opieki nad Zabytkami Cmentarza Ewangelicko-Augsburskiego i Cmentarza Bródnowskiego w Warszawie, Społeczny Komitet Ochrony Zabytków nad Bzurą i prowadząca specjalistyczne badania naukowe Komisja Ekologiczna.

Wśród licznych działań Zarządu Głównego, jego jednostek organizacyjnych i oddziałów, na pierwszy plan wysuwało się zawsze i wysuwa nadal sprawowanie czynnej opieki nad zabytkami, a także inicjowanie i prowadzenie prac konserwatorskich przy zabytkach architektury, w tym tzw. małej architektury, licznych zabytkach sztuki sepulkralnej, cerkiewnej oraz wybranych zespołach budownictwa drewnianego — skansenach. Od początku swej działalności Towarzystwo interweniowało i coraz częściej ostatnio interweniuje zarówno w sprawach związanych z zagrożeniem zabytków, krajobrazu kulturowego i zabudowy przestrzeni zabytkowej objętej ochroną konserwatorską, jak też w sprawach dotyczących naruszania prawa o ochronie dóbr kultury przez władze administracyjne oraz przez użytkowników obiektów świeckich i kościelnych. We wszystkich tych poczynaniach TOnZ utrzymuje stałą współpracę z Państwową Służbą Ochrony Zabytków, tak na szczeblu Konserwatora Generalnego jak i konserwatorów wojewódzkich, zwłaszcza zaś z otwartymi na współdziałanie z Towarzystwem konserwatorami w Białymstoku, Krośnie, Nowym Sączu, Warszawie i Wrocławiu. Za jeden z głównych kierunków działań Towarzystwo przyjęło m.in. wydawanie publikacji popularyzujących wiedzę o zabytkach, ich ochronie i konserwacji, oraz organizowanie konferencji naukowych, sympozjów i narad związanych z ochroną naszego dziedzictwa, plenerów dziecięcych i młodzieżowych, wystaw i konkursów, szkoleń opiekunów zabytków, nauczycieli i przewodników po zabytkach, a w ostatnim okresie także organizowanie Dni Dziedzictwa Europejskiego w Warszawie.

W ciągu całego minionego 20-lecia swej działalności TOnZ starało się prowadzić stałą współpracę ze stowarzyszeniami i organizacjami o pokrewnym charakterze, tj. Stowarzyszeniem Historyków Sztuki, Stowarzyszeniem Konserwatorów Zabytków, Polskim

Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym, SAR-Pem i TUPem, polskimi komitetami narodowymi ICOM i ICOMOS oraz z Towarzystwem Przyjaciół Warszawy i innymi towarzystwami regionalnymi. Szczególne miejsce wśród nich zajmuje od paru lat Partia Polonorum, której TOnZ jest członkiem-założycielem, a która wchodzi w skład Międzynarodowej Federacji Stowarzyszeń ds. Ochrony Kulturowego i Naturalnego Dziedzictwa Europy — Europa Nostra.

Podobnie jak TOnZP, które w 1911 r. pozyskało na swoją stałą siedzibę kamienicę Baryczków na Starym Mieście w Warszawie, tak TOnZ zdobyło w 1983 r. ocaloną przez siebie od rozbiórki willę Struwego w śródmieściu stolicy.

Przypominając z okazji jubileuszu Towarzystwa jego historyczny rodowód i dokonując charakterystyki jego 20-letniej działalności, trzeba na koniec wspomnieć o niektórych ważniejszych inicjatywach i bieżących przedsięwzięciach TOnZ, wynikłych z realizacji uchwał i wniosków ostatniego Walnego Zebrania Delegatów TOnZ oraz posiedzeń Prezydium i Zarządu Głównego.

Wobec zaniepokojenia naszego środowiska coraz częstszymi przypadkami przekształcania zabytków architektury kościelnej, jej wystroju i wyposażenia, a także licznymi kradzieżami dzieł sztuki sakralnej i pożarami kościołów, Towarzystwo wystąpiło do Prymasa Polski kardynała Józefa Glempa z odpowiednim pismem interwencyjnym. Ponadto członkowie Prezydium ZG TOnZ na specjalnej audyencji u Prymasa przedstawili szczegółowo krytyczny stan rzeczy. Wkrótce też w wyniku wspólnych ustaleń z Prymasem zorganizowana została w Toruniu przez Generalnego Konserwatora Zabytków i Komisję Episkopatu ds. Sztuki Kościelnej dwudniowa narada poświęcona tej kwestii, w której udział wzięli przedstawiciele Państwowej Służby Ochrony Zabytków, konserwatorzy diecezjalni i przedstawiciele zarządu Głównego TOnZ.

W związku z poważnym zagrożeniem Skarpy Warszawskiej, stanowiącej unikatową wartość kulturową, Towarzystwo zorganizowało wspólnie z Instytutem Sztuki PAN i Naczelnym Architektem Warszawy sesję naukową, której dorobek opublikowany został w pierwszym tomie zapoczątkowanej w 1993 r. serii wydawniczej pod nazwą „Biblioteka TOnZ”. W serii tej przewiduje się wydanie w najbliższym czasie zmodyfikowanej wersji książki ks. Janusza Pasierba *Ochrona i konserwacja zabytków sztuki kościelnej*, pracy Ryszarda Brykowskiego *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej* oraz publikacji Aliny Jarmonowicz, Róży Krzywobłockiej-Laurów i Janusza Lehmana *Piaskowiec w zabytkowej architekturze i rzeźbie*.

Zgodnie z wnioskami przyjętymi na Walnym Zebraniu Delegatów TOnZ, w 1992 r. zorganizowana została przez Towarzystwo Międzystowarzyszeniowa Komisja Legislacyjna, która opracowała propozycje poprawek i uzupełnień do nowelizowanej ustawy *Prawo Budowlane* o zapisy dotyczące bardziej skutecznej ochrony zabytków architektury i krajobrazu kulturowego. Komisja zgłosiła także postulat przygotowania nowej ustawy o konserwacji zabytków,

2. Willa Struwego w Warszawie — siedziba TOnZ. Fot. B. Kędzierzawska, 1994 r.

2. The Struwe villa in Warsaw — the seat of the Society for the Protection of Historical Monuments. Photo: B. Kędzierzawska, 1994

uwzględniającej dotychczasowe nasze doświadczenia, zmiany społeczno-ekonomiczne w Polsce i standardy europejskie.

Towarzystwo Opieki nad Zabytkami było ostatnio inicjatorem spotkania przedstawicieli organizacji społecznych i stowarzyszeń w sprawie właściwej zabudowy historycznego placu Teatralnego w Warszawie i wystąpienia z pisemnym apelem w tej kwestii do prezydenta m. st. Warszawy.

W związku ze stuleciem śmierci Jana Matejki, a także 155 rocznicą jego urodzin, Towarzystwo wystąpiło do Prezydenta Rzeczypospolitej z wnioskiem o ogłoszenie roku 1993 „Rokiem Matejkowskim” i podjęło inicjatywę postawienia w Warszawie pomnika mistrza, nie tylko ze względu na jego wybitne zasługi w dziedzinie malarstwa historycznego, lecz także ze względu na jego niestrudzoną działalność na polu ochrony i konserwacji zabytków⁴.

W 1993 r. Towarzystwo — razem ze Wspólnotą Polską — zorganizowało na zamku w Pułtusku kilkudniowe szkolenie opiekunów zabytków — Polaków zza wschodniej granicy i kontynuować będzie tę działalność także w roku bieżącym. TOnZ podpi-

4. Pomnik dłuta M. Koniecznego, który miał stanąć u zbiegu ul. Matejki i Al. Ujazdowskich, ustawiony został ostatecznie na osi Pałacyku Szustra przy ul. Puławskiej.

sało również z Instytutem Naukowo-Konserwatorskim we Lwowie umowę o współpracy w dziedzinie ochrony wspólnego dziedzictwa oraz podjęło rozmowy z naszymi rodakami we Francji i Francuzami ustosunkowanymi przyjaźnie do Polski o utworzeniu w Paryżu oddziału lub koła TOnZ dla skuteczniejszej ochrony polskich pamiątek we Francji i frankoników w Polsce.

Wraz z Polskim Komitetem Narodowym ICOM i Muzeum Pierwszych Piastów na Ostrowiu Lednic-

The Society for the Protection of Historical Monuments — the Heir and Continuator of the Society for the Protection of Monuments of the Past

The Society for the Protection of Historical Monuments was established on 17 January 1974 as an heir and continuator of the Society for the Protection of Monuments of the Past which from 1906 to 1944 made a significant contribution to Polish culture. The prime goals of the Society's statute are:

1. stimulating social awareness of the rank and role of historical monuments conceived as national culture as well as of the ensuing need for social protection over them;
2. encouraging social initiative and embarking upon undertakings which strive towards the protection and conserva-

tion of historical monuments.

kim, Towarzystwo przygotowało międzynarodową sesję naukową, poświęconą konserwacji relikwów monumentalnej architektury średniowiecznej. Prowadząc w ten sposób swoją działalność statutową Towarzystwo Opieki nad Zabytkami dobrze służy polskiej kulturze i zachowaniu naszego kulturalnego pa-trymonium, co daje jego członkom i działaczom poczucie godnego kontynuowania dzieła podjętego przed blisko 90 laty przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości.

tion of historical monuments.

The realization of these tasks required the founding of 24 departments in various regions of Poland and 6 commissions dealing with i.a. salvaging historical cemeteries of various creeds, relics of Jewish culture and artworks of the Eastern rite Church. The Society also organizes scientific sessions and symposia on the protection and conservation of historical monuments; it publishes studies popularizing knowledge about the national heritage, conducts training for teachers and guardians of monuments and organizes Days of European Heritage.